

چشم‌انداز آینده پژوهی پیشرفت علمی در مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی

بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

سید ابوالفضل موسوی‌زاده^۱، پرستو پرژک^۲، لیدا کاکاوندی^۳

۲

دوره ۱، شماره ۲، پیاپی ۲

پاییز ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۷/۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۸/۲۵

صص: ۴۶-۳۳

شابا چاپی:

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی صادر شد، نقشه راهی جامع برای حرکت جامعه ایرانی به سوی تمدن نوین اسلامی ترسیم می‌کند. یکی از ارکان اصلی این بیانیه، تأکید بر پیشرفت علمی به عنوان زیربنای تحول در سایر عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. علم و فناوری نه تنها ابزاری برای حل مسائل روزمره جامعه محسوب می‌شوند، بلکه نیروی محرکه‌ای برای استقلال، اقتدار و هویت‌سازی تمدنی نیز به شمار می‌آیند. از این رو، آینده‌پژوهی علمی می‌تواند مسیر دستیابی به اهداف گام دوم انقلاب را روشن‌تر سازد. آینده‌پژوهی در حوزه علم و فناوری به معنای شناسایی روندها، چالش‌ها و فرصت‌هایی است که در افق بلندمدت می‌تواند مسیر کشور را دگرگون کند. در این راستا، ضرورت دارد نظام علمی ایران با اتکا به تجربه‌های گذشته و ظرفیت‌های بومی، حرکت خود را به سمت مرجعیت علمی در جهان اسلام و حضور مؤثر در جبهه علمی جهان هدایت کند. توجه به علوم نوظهور همچون هوش مصنوعی، زیست‌فناوری، نانو، انرژی‌های نو و علوم شناختی، می‌تواند پایه‌گذار تحولات شگرفی در آینده باشد. از سوی دیگر، پیوند میان پیشرفت علمی و عدالت اجتماعی نیز از محورهای کلیدی در مسیر تمدن‌سازی اسلامی است. تولید علم باید در خدمت نیازهای واقعی جامعه قرار گیرد و به بهبود کیفیت زندگی آحاد مردم بینجامد. همچنین ایجاد زیرساخت‌های حمایتی از نخبگان، گسترش شرکت‌های دانش‌بنیان و ارتقای فرهنگ پژوهش در دانشگاه‌ها و مدارس، از الزامات تحقق این چشم‌انداز است. تحقق تمدن نوین اسلامی نیازمند نگاه راهبردی، بلندمدت و آینده‌نگر در سیاست‌گذاری‌های علمی است.

کلیدواژه‌ها: گام دوم انقلاب، آینده‌پژوهی، پیشرفت علمی، تمدن نوین اسلامی، عدالت اجتماعی.

DOI:

استناد: موسوی‌زاده، سید ابوالفضل؛ پرژک، پرستو؛ حبیبی کاکاوندی، لیدا (۱۴۰۴). چشم‌انداز آینده‌پژوهی پیشرفت علمی در مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، پژوهش‌های راهبردی گام دوم انقلاب اسلامی، ۱(۲)، ۴۶-۳۳.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه صنعتی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)

mosaviqom251@gmail.com

۲. دکتری زبان و ادبیات فارسی، مدرس دانشگاه ملی مهارت، کرمانشاه، ایران

۳. کارشناسی ارشد علوم قرآنی و مدرس جهاد دانشگاهی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران

مقدمه

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که در سال ۱۳۹۷ توسط رهبر معظم انقلاب اسلامی صادر شد، به‌مثابه منشور راهبردی برای حرکت انقلاب اسلامی در دهه‌های آینده شناخته می‌شود. این بیانیه با تأکید بر هفت عرصه اساسی، از جمله علم و پژوهش، چشم‌اندازی روشن برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی ترسیم می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). در این میان، پیشرفت علمی نه صرفاً یک ضرورت ملی، بلکه یک تکلیف تمدنی محسوب می‌شود؛ زیرا علم و فناوری به‌عنوان موتور محرک توسعه، زمینه‌ساز اقتدار و استقلال جوامع در عرصه جهانی است (فوزی، ۱۴۰۰). تمدن نوین اسلامی نیازمند پشتوانه علمی قدرتمندی است که بتواند پاسخ‌گوی مسائل پیچیده عصر حاضر باشد. اگر در گذشته، تمدن اسلامی با تکیه بر علوم مختلف همچون طب، ریاضیات و فلسفه توانست جایگاه برجسته‌ای در جهان به دست آورد، امروز نیز آینده‌پژوهی علمی می‌تواند مسیر بازمی‌یابی آن عظمت را هموار سازد (دهقان، ۱۳۹۹). آینده‌پژوهی به‌معنای پیش‌بینی دقیق آینده نیست، بلکه ترسیم سناریوهای محتمل و آماده‌سازی ساختارها برای مواجهه با تحولات آتی است (میرزایی، ۱۴۰۱). از نگاه بیانیه گام دوم، پیشرفت علمی باید به گونه‌ای هدایت شود که در خدمت عدالت اجتماعی، معنویت و ارتقای کیفیت زندگی مردم قرار گیرد (باقری، ۱۳۹۸). این نگاه، با رویکردهای صرفاً ابزاری و سودمحور غرب به علم متفاوت است و بر پیوند میان دانش، اخلاق و ایمان تأکید دارد. بنابراین، آینده‌پژوهی علمی در چارچوب تمدن نوین اسلامی، تنها به توسعه فناوری محدود نمی‌شود؛ بلکه شامل بازتعریف رابطه علم با ارزش‌های انسانی و الهی نیز هست (شریفی، ۱۴۰۰). یکی از مسائل مهم در این حوزه، توجه به علوم نوظهور و فناوری‌های پیشرفته است. کشورهایی که توانسته‌اند در زمینه‌هایی چون هوش مصنوعی، زیست‌فناوری، انرژی‌های نو و نانو به دستاوردهای چشمگیر برسند، نقش تعیین‌کننده‌ای در آینده نظام بین‌الملل خواهند داشت (کاظمی، ۱۴۰۲). ایران نیز برای تحقق اهداف تمدنی خود باید با نگاهی آینده‌پژوهانه به این علوم، جایگاه شایسته‌ای در تولید دانش جهانی کسب کند. در عین حال، توجه به زیرساخت‌های نرم همچون سرمایه انسانی، فرهنگ پژوهش، مدیریت علمی و نظام آموزشی کارآمد، از پیش‌شرط‌های دستیابی به چنین چشم‌اندازی است (جعفری، ۱۳۹۹). بدون سرمایه‌گذاری در این عرصه‌ها، حرکت علمی کشور دچار گسست و سطحی‌نگری خواهد شد. بر این اساس، مقاله حاضر درصدد است تا با بررسی ابعاد نظری و راهبردی آینده‌پژوهی علمی، چشم‌انداز پیشرفت علمی

ایران را در چارچوب تمدن‌سازی نوین اسلامی واکاوی کند. همچنین به تبیین فرصت‌ها و چالش‌هایی می‌پردازد که می‌توانند مسیر تحقق این هدف متعالی را تحت تأثیر قرار دهند.

بیان مسئله

یکی از مهم‌ترین چالش‌های جوامع اسلامی در قرن حاضر، عقب‌ماندگی علمی و فناورانه در مقایسه با کشورهای پیشرفته است. با وجود ظرفیت‌های عظیم انسانی و منابع طبیعی، بسیاری از کشورهای اسلامی نتوانسته‌اند در عرصه تولید علم و فناوری به جایگاه مطلوب دست یابند (باقری، ۱۳۹۸). در این میان، جمهوری اسلامی ایران با الهام از آرمان‌های انقلاب اسلامی و رهنمودهای رهبر معظم انقلاب، پیشرفت علمی را به‌عنوان یکی از ارکان اصلی تمدن‌سازی نوین اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب معرفی کرده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). مسئله اصلی آن است که صرف حرکت در مسیر تولید علم، تضمین‌کننده دستیابی به تمدن نوین اسلامی نخواهد بود. تجربه برخی کشورها نشان داده است که رشد علمی بدون آینده‌پژوهی و نگاه راهبردی، منجر به وابستگی، تقلید و حتی بحران هویت علمی می‌شود (شریفی، ۱۴۰۰). بنابراین، ضرورت دارد ایران اسلامی با بهره‌گیری از رویکرد آینده‌پژوهی، چشم‌اندازی روشن برای هدایت مسیر علمی خود ترسیم کند. آینده‌پژوهی علمی به معنای شناسایی روندهای کلان جهانی، تحلیل فرصت‌ها و تهدیدها و طراحی سناریوهای محتمل برای آینده است (میرزایی، ۱۴۰۱). این رویکرد کمک می‌کند تا نظام علمی کشور صرفاً به رفع نیازهای کوتاه‌مدت بسنده نکرده، بلکه توانایی مواجهه با چالش‌های بلندمدت و تغییرات سریع علمی و فناورانه را نیز داشته باشد (دهقان، ۱۳۹۹). یکی از پرسش‌های اساسی در این زمینه آن است که چگونه می‌توان از ظرفیت آینده‌پژوهی برای تحقق پیشرفت علمی و در نهایت تمدن‌سازی نوین اسلامی بهره گرفت؟ آیا نظام علمی کشور توانسته است در مسیر هم‌افزایی علم، ایمان و اخلاق حرکت کند یا همچنان گرفتار نگاه ابزاری و تقلیدی به دانش است؟ این پرسش‌ها نشان می‌دهند که بدون طراحی نقشه راه علمی مبتنی بر آینده‌پژوهی، تحقق اهداف گام دوم انقلاب با چالش‌های جدی مواجه خواهد شد (فوزی، ۱۴۰۰). از سوی دیگر، سرعت شتابان تحولات علمی در حوزه‌هایی همچون هوش مصنوعی، زیست‌فناوری، انرژی‌های نو و علوم شناختی، تهدیدی جدی برای کشورهایی است که فاقد برنامه آینده‌نگرانه‌اند (کاظمی، ۱۴۰۲). چنانچه ایران نتواند جایگاه شایسته‌ای در این عرصه‌ها به دست آورد، نه تنها از رقابت جهانی باز خواهد ماند،

بلکه در تحقق اهداف تمدنی خود نیز دچار عقب‌ماندگی خواهد شد. بنابراین، بیان مسئله این تحقیق آن است که آینده‌پژوهی علمی چگونه می‌تواند به‌عنوان ابزاری راهبردی، مسیر پیشرفت علمی ایران را در راستای تمدن‌سازی نوین اسلامی هدایت کند. این موضوع مستلزم تبیین دقیق الزامات، فرصت‌ها و چالش‌هایی است که در این مسیر وجود دارد و باید در سطح سیاست‌گذاری علمی و فرهنگی کشور مورد توجه قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

مطالعات مختلفی در حوزه پیشرفت علمی و تمدن‌سازی نوین اسلامی انجام گرفته که می‌تواند به تبیین بهتر این موضوع کمک کند. هرچند ادبیات موجود بیشتر بر جنبه‌های کلی پیشرفت علمی یا مفهوم تمدن نوین اسلامی متمرکز بوده و کمتر به پیوند آن با آینده‌پژوهی پرداخته است. خامنه‌ای (۱۳۹۷) در بیانیه گام دوم انقلاب، علم و پژوهش را یکی از هفت عرصه اصلی پیشرفت معرفی کرده و بر ضرورت حرکت ایران به سمت مرجعیت علمی تأکید داشته است. این اثر به‌عنوان مبنای نظری، اهمیت ویژه‌ای در تبیین جایگاه علم در مسیر تمدن‌سازی دارد.

باقری (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان *علم و پژوهش در بیانیه گام دوم انقلاب* به تحلیل راهبردهای علمی این بیانیه پرداخته و بر لزوم هدایت تولید علم به سمت حل نیازهای واقعی جامعه تأکید کرده است. نتایج پژوهش او نشان می‌دهد که پیوند میان عدالت اجتماعی و پیشرفت علمی یکی از ارکان اصلی تمدن نوین اسلامی است.

دهقان (۱۳۹۹) در کتاب *تمدن نوین اسلامی و الزامات علمی آن* بر این نکته تأکید دارد که بازتولید تمدن اسلامی نیازمند ایجاد نظام علمی بومی است. او معتقد است که بدون آینده‌نگری و بهره‌گیری از فناوری‌های نوظهور، تمدن‌سازی اسلامی دچار چالش‌های جدی خواهد شد.

جعفری (۱۳۹۹) با تمرکز بر *سرمایه انسانی و نقش آن در پیشرفت علمی ایران* به این نتیجه رسیده است که توسعه علمی بدون توجه به پرورش نخبگان و مدیریت صحیح سرمایه انسانی، به نتیجه مطلوب نخواهد رسید. این یافته‌ها اهمیت زیرساخت‌های نرم را در فرآیند تمدن‌سازی روشن می‌سازد.

شریفی (۱۴۰۰) در اثر خود با عنوان *رابطه علم و ارزش‌ها در گفتمان اسلامی*، بر تمایز نگاه اسلامی به علم با رویکرد سکولار غربی تأکید کرده است. وی معتقد است که علم در تمدن نوین اسلامی باید با اخلاق و معنویت پیوند خورده و از تقلیل‌گرایی صرف ابزاری پرهیز شود.

میرزایی (۱۴۰۱) در کتاب *آینده‌پژوهی و تمدن‌سازی اسلامی*، آینده‌پژوهی را ابزاری راهبردی برای سیاست‌گذاری علمی معرفی کرده است. او نشان می‌دهد که با ترسیم سناریوهای مختلف علمی می‌توان مسیر تحقق اهداف تمدنی را تسهیل کرد.

کاظمی (۱۴۰۲) در پژوهش *علوم نوظهور و آینده تمدن اسلامی* به بررسی نقش فناوری‌هایی همچون هوش مصنوعی، نانو و زیست‌فناوری پرداخته و تأکید کرده است که کشورهای اسلامی برای ایفای نقش تمدنی خود باید در این عرصه‌ها جایگاه ویژه‌ای پیدا کنند.

برآیند این پیشینه‌ها نشان می‌دهد که هرچند پژوهش‌های متعددی در زمینه پیشرفت علمی، تمدن نوین اسلامی و آینده‌پژوهی انجام شده است، اما کمتر تحقیقی به صورت تلفیقی به «چشم‌انداز آینده‌پژوهی پیشرفت علمی در مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی» پرداخته است. از این‌رو، پژوهش حاضر تلاش می‌کند این خلأ علمی را پوشش دهد.

اهمیت موضوع

پیشرفت علمی یکی از کلیدی‌ترین عناصر در تحقق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. رهبر معظم انقلاب اسلامی بارها بر ضرورت تبدیل ایران به کشوری مرجع در علم و فناوری و نقش‌آفرینی در تمدن نوین اسلامی تأکید کرده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). از این‌رو، پرداختن به آینده‌پژوهی علمی نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای سیاست‌گذاری کلان کشور محسوب می‌شود.

اهمیت نخست این موضوع در ارتباط مستقیم علم با تمدن‌سازی است. تاریخ تمدن اسلامی نشان داده است که هرگاه مسلمانان در عرصه علم و دانش پیشتاز بوده‌اند، توانسته‌اند نقش‌آفرینی تمدنی در جهان داشته باشند (دهقان، ۱۳۹۹). به عبارت دیگر، علم زیربنای قدرت نرم و سخت یک ملت است و بدون پیشرفت علمی نمی‌توان انتظار داشت که تمدن نوین اسلامی به واقعیت تبدیل شود (باقری، ۱۳۹۸).

اهمیت دوم در نقش آینده‌پژوهی در مدیریت تحولات علمی است. سرعت شتابان تغییرات در حوزه فناوری‌های نوظهور مانند هوش مصنوعی، نانو، انرژی‌های نو و زیست‌فناوری سبب شده است که تنها کشورهایی بتوانند در رقابت جهانی باقی بمانند که از نگاه آینده‌نگرانه برخوردار باشند (کازمی، ۱۴۰۲). اگر ایران نتواند با رویکرد آینده‌پژوهی خود را برای این تحولات آماده سازد، در مسیر تمدن‌سازی با عقب‌ماندگی جدی روبه‌رو خواهد شد (میرزایی، ۱۴۰۱).

اهمیت سوم در ارتباط علم با عدالت اجتماعی و نیازهای واقعی جامعه است. اگر پیشرفت علمی صرفاً به تولید دانش غیرکاربردی محدود شود، نمی‌تواند به بهبود کیفیت زندگی مردم بینجامد. اما زمانی که علم در خدمت حل مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه قرار گیرد، بستر تحقق عدالت اجتماعی و رشد متوازن فراهم خواهد شد (شریفی، ۱۴۰۰). این همان چیزی است که بیانیه گام دوم بر آن تأکید دارد.

اهمیت چهارم در نقش سرمایه انسانی و نخبگان علمی است. کشور بدون تربیت و حمایت از نخبگان نمی‌تواند مسیر پیشرفت علمی را ادامه دهد. مطالعات نشان می‌دهد که توجه به سرمایه انسانی بزرگ‌ترین عامل ماندگاری و پایداری پیشرفت علمی در بلندمدت است (جعفری، ۱۳۹۹). آینده‌پژوهی علمی نیز به‌ویژه بر پرورش نسل جوان و هدایت آن‌ها به سمت علوم راهبردی تمرکز دارد.

اهمیت پنجم در جایگاه جهانی ایران است. در جهان امروز، قدرت کشورها بر اساس توان علمی و فناوری آن‌ها سنجیده می‌شود. ایران برای دستیابی به جایگاه تمدنی و ایفای نقش رهبری در جهان اسلام، باید از طریق آینده‌پژوهی، مسیر علمی خود را هدفمند کند و در حوزه‌های راهبردی به مرجعیت علمی برسد (فوزی، ۱۴۰۰).

بنابراین، اهمیت پرداختن به چشم‌انداز آینده‌پژوهی پیشرفت علمی در این است که می‌تواند مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی را روشن‌تر سازد و از هدررفت منابع و گرفتار شدن در روزمرگی‌های علمی جلوگیری کند. این موضوع به‌طور مستقیم با استقلال، اقتدار و هویت تمدنی ایران گره خورده و می‌تواند الگویی برای سایر کشورهای اسلامی نیز فراهم آورد.

مبانی نظری

مبانی نظری این پژوهش بر سه محور اصلی استوار است: (۱) مفهوم پیشرفت علمی، (۲) آینده‌پژوهی، و (۳) تمدن‌سازی نوین اسلامی.

۱- پیشرفت علمی

پیشرفت علمی در ادبیات اسلامی به معنای تولید دانش متکی بر ارزش‌های الهی و در خدمت تعالی انسان تعریف می‌شود (شریفی، ۱۴۰۰). بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بر پیشرفت علمی به‌عنوان زیربنای تحول در سایر عرصه‌ها تأکید دارد و آن را عامل اقتدار، استقلال و پیشرفت کشور معرفی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). در این چارچوب، علم تنها ابزاری برای توسعه اقتصادی یا قدرت سیاسی نیست، بلکه بستری برای شکل‌گیری جامعه اسلامی و تحقق عدالت اجتماعی محسوب می‌شود (باقری، ۱۳۹۸).

۲- آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی به‌عنوان یک دانش میان‌رشته‌ای، تلاش می‌کند سناریوهای ممکن، محتمل و مطلوب آینده را شناسایی کرده و مسیر تصمیم‌گیری‌های کلان را هدایت کند (میرزایی، ۱۴۰۱). در حوزه علم و فناوری، آینده‌پژوهی ابزاری استراتژیک برای شناسایی روندهای نوظهور و جلوگیری از غافلگیری در برابر تحولات جهانی به شمار می‌آید (دهقان، ۱۳۹۹). آینده‌پژوهی علمی این امکان را فراهم می‌کند که علم در جهت نیازهای واقعی جامعه و اهداف تمدنی هدایت شود، نه آنکه صرفاً به تقلید از الگوهای غربی محدود گردد (فوزی، ۱۴۰۰).

۳- تمدن‌سازی نوین اسلامی

تمدن‌سازی نوین اسلامی به‌معنای احیای نقش تمدنی اسلام در جهان معاصر، با تکیه بر آموزه‌های دینی، سرمایه انسانی و پیشرفت علمی است (دهقان، ۱۳۹۹). این مفهوم در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به‌عنوان افق بلندمدت جمهوری اسلامی ایران ترسیم شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). تحقق این تمدن، نیازمند پیوند سه‌گانه «علم، معنویت و عدالت» است؛ به‌گونه‌ای که پیشرفت علمی نه در انزوا، بلکه در تعامل با ارزش‌های انسانی و الهی رخ دهد (شریفی، ۱۴۰۰).

ترکیب سه محور

ترکیب این سه محور نشان می‌دهد که آینده‌پژوهی علمی می‌تواند نقش حلقه واسط میان پیشرفت علمی و تمدن‌سازی اسلامی ایفا کند. از یک سو، آینده‌پژوهی باعث می‌شود مسیر علمی کشور صرفاً به دستاوردهای کوتاه‌مدت محدود نشود و از سوی دیگر، با توجه به الزامات تمدن نوین اسلامی، علم در خدمت ارزش‌های الهی و نیازهای جامعه اسلامی قرار گیرد (کاظمی، ۱۴۰۲). در مجموع، مبانی نظری این پژوهش بر این اصل استوار است که **پیشرفت علمی آینده‌نگر**، شرط لازم و کافی برای تحقق تمدن نوین اسلامی است؛ زیرا بدون آن، یا گرفتار روزمرگی‌های علمی خواهیم شد یا در مسیر تقلید از دیگر تمدن‌ها قرار می‌گیریم. بنابراین، آینده‌پژوهی علمی، بُعد نظری و عملی اساسی در سیاست‌گذاری علم و فناوری ایران محسوب می‌شود.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی است؛ زیرا نتایج آن می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های کلان علمی و فرهنگی کشور مورد استفاده قرار گیرد و به ترسیم مسیر پیشرفت علمی در راستای تمدن‌سازی نوین اسلامی کمک کند (باقری، ۱۳۹۸). از نظر ماهیت و رویکرد، تحقیق کیفی و توصیفی - تحلیلی است. در این نوع پژوهش تلاش می‌شود با استفاده از منابع اسنادی و تحلیل محتوای کیفی، ابعاد مختلف موضوع بررسی شود (شریفی، ۱۴۰۰). در عین حال، با بهره‌گیری از رویکرد آینده‌پژوهی، سعی خواهد شد روندها، فرصت‌ها و تهدیدهای علمی در افق بلندمدت شناسایی و تحلیل شوند (میرزایی، ۱۴۰۱). از نظر روش گردآوری داده‌ها، تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی انجام می‌شود. منابع مورد استفاده شامل بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)، آثار علمی پژوهشگران حوزه تمدن نوین اسلامی، مطالعات آینده‌پژوهی و گزارش‌های معتبر علمی داخلی و خارجی خواهد بود. علاوه بر این، برخی از داده‌های ثانویه از پایگاه‌های اطلاعاتی علمی و گزارش‌های سیاست‌گذاری علم و فناوری استخراج می‌شوند (دهقان، ۱۳۹۹).

از نظر روش تحلیل داده‌ها، از تحلیل محتوای کیفی بهره گرفته می‌شود. در این فرایند، متون و منابع علمی دسته‌بندی شده، کدگذاری می‌گردند و سپس در قالب مقولات اصلی چون «پیشرفت علمی»، «آینده‌پژوهی» و «تمدن‌سازی نوین اسلامی» تحلیل خواهند شد (جعفری، ۱۳۹۹). در نهایت، با استفاده از رویکرد استنباطی، تلاش خواهد شد روابط میان این مقولات تبیین و چارچوبی نظری برای چشم‌انداز آینده‌پژوهی پیشرفت علمی ارائه شود (کاظمی، ۱۴۰۲).

از نظر قلمرو پژوهش، این تحقیق از نظر موضوعی بر سه حوزه پیشرفت علمی، آینده‌پژوهی و تمدن‌سازی نوین اسلامی تمرکز دارد. از نظر زمانی، پژوهش به بازه پس از صدور بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی (۱۳۹۷ به بعد) اختصاص یافته است. از نظر مکانی نیز دامنه پژوهش محدود به جمهوری اسلامی ایران است، هرچند در مواردی از مقایسه تطبیقی با سایر کشورهای اسلامی و تجربه‌های جهانی نیز استفاده می‌شود (فوزی، ۱۴۰۰).

در مجموع، روش تحقیق حاضر مبتنی بر مطالعه کیفی، اسنادی و تحلیلی است که با رویکرد آینده‌پژوهی، تلاش می‌کند تصویری روشن از مسیر پیشرفت علمی ایران در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی ارائه دهد.

نقش آینده‌پژوهی در جهت‌دهی به پیشرفت علمی ایران برای تحقق تمدن نوین اسلامی

پیشرفت علمی یکی از اصلی‌ترین ارکان تحقق اهداف گام دوم انقلاب اسلامی است. رهبر معظم انقلاب اسلامی پیشرفت علمی را به‌عنوان زیربنای حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی معرفی کرده‌اند و تأکید دارند که بدون علم و پژوهش، هیچ تمدنی نمی‌تواند خود را بازتولید کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). در این راستا، آینده‌پژوهی علمی به‌عنوان ابزاری راهبردی اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند. آینده‌پژوهی به معنای شناسایی روندها، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی نظام علمی کشور و طراحی سناریوهای محتمل برای آینده است (میرزایی، ۱۴۰۱). تاریخ تمدن اسلامی نشان می‌دهد که موفقیت تمدن‌ها همواره با توسعه علمی و فناوری پیوند داشته است. در دوره‌های اوج تمدن اسلامی، دانش و پژوهش در خدمت نیازهای جامعه و ارتقای جایگاه تمدنی قرار می‌گرفت و این امر زمینه‌ساز نقش‌آفرینی مؤثر در جهان شد (دهقان، ۱۳۹۹). از این منظر، تحقق تمدن نوین اسلامی بدون پیشرفت

علمی آینده‌نگر امکان‌پذیر نخواهد بود. بنابراین، طراحی سیاست‌های علمی مبتنی بر آینده‌پژوهی ضروری است تا کشور بتواند از فرصت‌ها بهره‌برداری کرده و تهدیدها را پیش‌بینی و مدیریت کند (فوزی، ۱۴۰۰). یکی از وجوه مهم این موضوع، پیوند میان پیشرفت علمی و عدالت اجتماعی است. اگر تولید علم صرفاً محدود به پژوهش‌های نظری یا تقلیدی باشد، نمی‌تواند کیفیت زندگی مردم را بهبود بخشد. اما زمانی که علم در خدمت رفع نیازهای واقعی جامعه و تحقق عدالت اجتماعی قرار گیرد، زمینه تمدن‌سازی اسلامی نیز فراهم می‌شود (باقری، ۱۳۹۸). این امر نشان می‌دهد که پیشرفت علمی آینده‌نگر باید همزمان با ارزش‌های انسانی و معنوی نیز همسو باشد (شریفی، ۱۴۰۰). سرعت شتابان تغییرات علمی و فناوری در جهان امروز، ضرورت آینده‌پژوهی را دوچندان می‌کند. فناوری‌هایی مانند هوش مصنوعی، نانو، زیست‌فناوری و انرژی‌های نو، فرصت‌ها و چالش‌های جدی برای کشورهای اسلامی ایجاد کرده‌اند. کشورهایی که دارای استراتژی‌های آینده‌پژوهانه و زیرساخت‌های علمی قوی هستند، می‌توانند در این رقابت جهانی پیش‌تاز باشند و نقش تمدنی خود را تقویت کنند (کاظمی، ۱۴۰۲). ایران نیز برای دستیابی به مرجعیت علمی در جهان اسلام، نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و آینده‌نگر در حوزه علوم نوظهور است. علاوه بر این، سرمایه انسانی و نقش نخبگان علمی اهمیت ویژه‌ای دارد. تربیت و حمایت از نخبگان، ایجاد زیرساخت‌های پژوهشی مناسب و تقویت فرهنگ تحقیق و توسعه، از عوامل کلیدی در تحقق پیشرفت علمی آینده‌نگر هستند (جعفری، ۱۳۹۹). بدون توجه به این مولفه‌ها، پیشرفت علمی ممکن است سطحی و کوتاه‌مدت باشد و نتواند اهداف تمدن‌نویین اسلامی را محقق سازد. از منظر نظری، مبانی این پژوهش بر سه محور اصلی استوار است: پیشرفت علمی، آینده‌پژوهی و تمدن‌سازی نوین اسلامی. پیشرفت علمی به معنای تولید دانش کاربردی و متکی بر ارزش‌های اسلامی است، آینده‌پژوهی ابزاری برای هدایت این پیشرفت و تمدن‌سازی نوین اسلامی هدف نهایی است که علم و پژوهش را در خدمت تعالی انسان و جامعه قرار می‌دهد (دهقان، ۱۳۹۹؛ شریفی، ۱۴۰۰). ترکیب این سه محور نشان می‌دهد که بدون آینده‌پژوهی، پیشرفت علمی ممکن است محدود و غیرهدفمند باشد. آینده‌پژوهی علمی کمک می‌کند تا مسیر حرکت کشور روشن شود، سیاست‌های علمی اولویت‌بندی شوند و منابع محدود با بیشترین بازدهی به حوزه‌های راهبردی اختصاص یابند (میرزایی، ۱۴۰۱). همچنین، آینده‌پژوهی امکان پیش‌بینی تهدیدها و شناسایی فرصت‌های جهانی را فراهم می‌کند و کشور را از تصمیمات غافلگیرانه

در حوزه علم و فناوری مصون می‌دارد (فوزی، ۱۴۰۰). بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بر نقش دانشگاه‌ها، مراکز پژوهشی و نهادهای فرهنگی در تحقق پیشرفت علمی تأکید دارد. همکاری میان دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه و بخش خصوصی، ایجاد شبکه‌های علمی و پژوهشی و تقویت اقتصاد دانش‌بنیان از الزامات اصلی تحقق این چشم‌انداز است (باقری، ۱۳۹۸). این امر نشان می‌دهد که پیشرفت علمی تنها به تولید دانش محدود نمی‌شود، بلکه باید با سیاست‌گذاری هوشمند و هماهنگ، در جهت اهداف تمدن‌نویین اسلامی هدایت گردد. در نهایت، چشم‌انداز آینده‌پژوهی پیشرفت علمی، تصویر راهبردی از مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی ارائه می‌دهد. این رویکرد علمی و آینده‌نگرانه باعث می‌شود که حرکت کشور هدفمند، هماهنگ و متکی بر ارزش‌های انسانی و الهی باشد. بنابراین، مطالعه و برنامه‌ریزی در این حوزه نه تنها ضرورت علمی بلکه یک تکلیف تمدنی برای جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود (کاظمی، ۱۴۰۲؛ شریفی، ۱۴۰۰).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که پیشرفت علمی آینده‌نگر یکی از ارکان اساسی تحقق اهداف گام دوم انقلاب اسلامی و تمدن‌نویین اسلامی است. آینده‌پژوهی علمی، به‌عنوان رویکردی راهبردی، توانایی هدایت مسیر علمی کشور را فراهم می‌کند و کمک می‌کند تا تولید علم نه تنها کاربردی و راهگشا باشد، بلکه با ارزش‌های انسانی و الهی نیز همسو گردد. تحلیل‌های صورت‌گرفته بیانگر این است که بدون آینده‌پژوهی، پیشرفت علمی ممکن است محدود، سطحی و تقلیدی شود و نتواند اهداف تمدن‌سازی را تحقق بخشد. بهره‌گیری از علوم نوظهور و فناوری‌های پیشرفته، همراه با تربیت و حمایت از نخبگان علمی، عامل کلیدی در ایجاد مرجعیت علمی ایران در جهان اسلام خواهد بود. یکی دیگر از دستاوردهای آینده‌پژوهی علمی، توانایی شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی کشور است. این رویکرد کمک می‌کند منابع محدود با بیشترین بازدهی به حوزه‌های راهبردی اختصاص یابند و از هدررفت سرمایه‌های انسانی و مالی جلوگیری شود. همچنین، آینده‌پژوهی به سیاست‌گذاران و نهادهای علمی امکان می‌دهد تصمیمات هوشمندانه و بلندمدت در جهت اهداف تمدنی اتخاذ کنند. پیوند میان پیشرفت علمی و عدالت اجتماعی، نشان می‌دهد که علم تنها در صورتی می‌تواند نقش مؤثر خود را ایفا کند که در خدمت بهبود کیفیت زندگی مردم و تحقق عدالت اجتماعی

باشد. پیشرفت علمی آینده‌نگر باید همسو با ارزش‌های اخلاقی و معنوی باشد تا نه تنها موجب توسعه فناوری، بلکه موجب تعالی جامعه و تقویت هویت اسلامی گردد. نظام‌های علمی موفق در جهان نشان داده‌اند که ترکیب آینده‌پژوهی با سرمایه‌گذاری هدفمند در آموزش و پژوهش، کلید دستیابی به جایگاه علمی و تمدنی ممتاز است. بنابراین، ایران برای تحقق اهداف بیانیه گام دوم و ایجاد تمدن نوین اسلامی نیازمند تدوین نقشه راه علمی جامع و آینده‌نگر است. در نهایت، می‌توان گفت که چشم‌انداز آینده‌پژوهی پیشرفت علمی، تصویری راهبردی از مسیر تمدن‌سازی نوین اسلامی ارائه می‌دهد و باعث می‌شود حرکت کشور هماهنگ، هدفمند و متکی بر ارزش‌های انسانی و الهی باشد. تحقق این چشم‌انداز نیازمند هم‌افزایی میان دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی، نخبگان و سیاست‌گذاران است و می‌تواند الگویی برای سایر کشورهای اسلامی نیز فراهم آورد.

پیشنهادات

- ❖ **تدوین و پیاده‌سازی نقشه راه علمی آینده‌نگر:** ایجاد برنامه‌های کلان علمی و فناوری مبتنی بر آینده‌پژوهی که مسیر پیشرفت علمی کشور را در جهت اهداف تمدن نوین اسلامی مشخص کند.
- ❖ **تمرکز بر علوم نوظهور و فناوری‌های راهبردی:** سرمایه‌گذاری هدفمند در حوزه‌هایی مانند هوش مصنوعی، نانو، زیست‌فناوری و انرژی‌های نو برای تقویت جایگاه علمی ایران در جهان اسلام.
- ❖ **پرورش و حمایت از نخبگان علمی:** تقویت نظام آموزشی، ایجاد فرصت‌های پژوهشی و حمایت مالی و معنوی از نخبگان علمی به منظور تضمین استمرار پیشرفت علمی آینده‌نگر.
- ❖ **پیوند میان علم و عدالت اجتماعی:** هدایت تولید علم به سمت حل مسائل واقعی جامعه و ارتقای کیفیت زندگی مردم، به گونه‌ای که پیشرفت علمی در خدمت توسعه اخلاقی، اجتماعی و تمدنی باشد.

❖ **تقویت همکاری‌های علمی و شبکه‌سازی:** ایجاد هم‌افزایی میان دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی، حوزه‌های علمیه و بخش خصوصی برای افزایش کارآمدی پژوهش‌ها و تحقق اهداف تمدن نوین اسلامی.

فهرست منابع

- باقری، مهدی (۱۳۹۸). علم و پژوهش در بیانیه گام دوم انقلاب، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- بخشی، ناصر (۱۳۹۹). اقتصاد دانش‌بنیان و توسعه علمی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جعفری، علی (۱۳۹۹). سرمایه انسانی و نقش آن در پیشرفت علمی ایران، قم: انتشارات سمت.
- جلالی، محمدرضا (۱۴۰۰). فناوری‌های نوظهور و توسعه علمی، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- حسینی، رضا (۱۴۰۰). مدیریت علمی و آینده‌پژوهی در ایران، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷). بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تهران: دفتر نشر انقلاب اسلامی.
- دهقان، حسن (۱۳۹۹). تمدن نوین اسلامی و الزامات علمی آن، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- رستمی، سعید (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی علمی و سیاست‌گذاری فناوری، قم: نشر پژوهش‌های راهبردی.
- رضایی، احمد (۱۴۰۱). نقش دانشگاه‌ها در پیشرفت علمی و تمدن‌سازی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- زارعی، مریم (۱۴۰۱). پیشرفت علمی و عدالت اجتماعی در ایران، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی.
- شریفی، محمد (۱۴۰۰). رابطه علم و ارزش‌ها در گفتمان اسلامی، قم: بوستان کتاب.
- صادقی، علی (۱۳۹۹). علوم نوظهور و توسعه تمدنی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فوزی، احمد (۱۴۰۰). نقش پیشرفت علمی در اقتدار ملی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- قاسمی، رضا (۱۳۹۹). آینده‌پژوهی و توسعه علمی کشور، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- کاظمی، رضا (۱۴۰۲). علوم نوظهور و آینده تمدن اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کریمی، محمد (۱۴۰۰). علم، فناوری و تمدن نوین اسلامی، قم: نشر پژوهش‌های دینی و علمی.
- میرزایی، الهام (۱۴۰۱). آینده‌پژوهی و تمدن‌سازی اسلامی، قم: نشر پژوهش‌های راهبردی.
- نادری، حسین (۱۴۰۰). سیاست‌های علمی و توسعه فناوری در ایران، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.